

## ՔՈՉԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿ

(ԵՊՀ)

### «ՈՒՍՄԱ» ԵԶՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱԴԻՄՆԵՐՈՒՄ

Մուհամմադ մարգարեի խոսքի ու վարվելակերպի մասին պատմող ավանդությունը կոչվում է *հադիս*, որը բառացի նշանակում է «լուր», «տեղեկություն», «պատմություն»: Հադիսները վերաբերում են մուսուլմանական համայնքի կազմակերպման տարբեր կրոնափրավական կողմերին և բաղկացած են երկու մասերից: Սի մասը բուն ինֆորմացիոն հատվածն է, որը կոչվում է *մաթն*, իսկ մյուս մասը՝ *խմանդ*, որը իրենից ներկայացնում է այդ ինֆորմացիան սերնդից սերունդ հաղորդողների շղթան: Հադիսները Ղուրանից հետո համարվում են իրավունքի երկրորդ աղբյուրը, որոնց վրա է հիմնված սուննան, ինչպես նաև նրանցում է զետեղված իսլամի սկզբունքների ու գաղափարների զգալի մասը:

Յոթերորդ դարի կեսերից սկսած կազմվում էին հադիսների քեմատիկ ժողովածուները (*մուսաննաֆ*), և ժողովածուներ, որոնցում հավաքագրվում էին այն հադիսները, որոնց իսնադը սկսվում էր մեկ ընդհանուր հաղորդողից: Այդպիսի ժողովածուները կոչվում էին *մուսնադ*: Մուննիական իսլամում առավել հարգանք վայելող հադիսների ժողովածուներն են՝ ալ-Բուխարիի (մահ.870թ.) «Մահիհը», Մուսլիմի (մահ.875թ.) «Մահիհը», Աբու Դաուդ աւ-Սիջիստանիի (մահ.888թ.) «Քիտաբ աւ-Մունանը», Մուհամմադ աթ-Թիրմիզիի (մահ.892թ.) «Մունանը», աւ-Նասա'իի (մահ.915թ.) «Մունանը» և Իբն Մաջիի (մահ.886թ.) «Մունանը» (2:262):

Այժմ դիտարկենք այն հադիսները, որոնք պարունակում են «ումմա» եզրը և ընդգրկված են վերը նշված ժողովածուներում՝ պարզելու համար, թե ինչ համատեքստում է օգտագործվում այն ու ինչ իմաստային ծանրաբեռնվածություն է կրում:

Պետք է նշել, որ այսպիսի հետազոտությունը հնարավորություն է ընձեռում ավելի լավ հասկանալ, թե պատմագրական այս ժամանակահատվածում (իններորդ դար), երբ հավաքագրվեցին հադիսների ժողովածուները, որքանով էր ձևավորվել «ումմա» եզրը՝ որպես ինքնուրույն հասկացություն:

«Ումմա» եզրի իմաստային ծանրաբեռնվածությունը և գործածության որոշակի ընդհանրությունները թե՛ Ղուրանում և թե՛ հադիսներում պայմանավորված են Մուհամմադի անձով: Եթե առաջին դեպքում այսօրները հաղորդվել են մարդկանց նրա միջոցով՝ հայտնության ճանապարհով, այսինքն, նա հանդես է եկել որպես միջնորդ, ապա հադիսներում հիմնականում զետեղված է նրա խոսքը: Այսինքն՝ այստեղ հանդիպող «ումմա» եզրը արտացոլում է, թե ինչ պայմաններում և ինչ ձևով է Մուհամմադը կիրառել այդ եզրը: Ճիշտ է, այս երկու աղբյուրներում կարելի է գտնել կիրառության մեծամասնություններ, բայց, այնուամենայնիվ, առկա են նաև տարբերություններ:

Օրինակ՝ եթե Ղուրանում հանդիպում են այսքներ (Ղուրան 43:22,23; 11:8; 12:45), ուր գործ ունենք «ուսմա» եզրի վաղ իմաստների հետ, ինչպիսիք են «ժամանակահատված», «ուսմունք» իմաստները (1:78-87), ապա արդեն հաղիսներում նման կիրառությունները բացակայում են: Փոխարենը հաղիսներում հանդիպում ենք «ուսմա» եզրի կիրառությանը միանգամայն մոտ բառակապակցություններում և մոտ համատեքստում: Նման մոտ բառակապակցություններից է «Մուհամմադի ժողովուրդ» (*ուսմաքու Մուհամմադ*) արտահայտությունը: Այստեղ «Մուհամմադի ժողովուրդ» արտահայտությունը ընդգրկում է բոլոր մուսուլմաններին, և այս առումով կարելի է գուգահեռներ անցկացնել Աստվածաշնչյան «Մովսեսի ժողովուրդ» արտահայտության հետ, որով բնորոշվում են հրեաները: Այս արտահայտությունը պարունակող հաղիսները հանդիպում են վերը նշված բոլոր հաղորդողների մոտ (3 - #642, 915, 5100, 6484, 1030, 6394; 4 - #2039, 5047; 5 - #1475, 1501, 4005, 4006, 4007; 6 - #2191, 3234, 3844; 7 - #4376; 8 - # 2793):

Աբու Դ-սուդ ա-Սիջիստանիի մոտ հանդիպում է նաև «Մարգարեի ժողովուրդ» (*ուսմաքու ան-մաքի*) տարբերակը (8 - #4620): Իսկ Ի-Բուխարին և աք-Թիրմիզին հաղորդում են հաղիսներ, որտեղ Մուհամմադը, խոսելով հավատացյալների մասին, նրանց բնորոշում է «իմ ժողովուրդ» (*ուսմաքի*) արտահայտությամբ (3 - #6394; 6 - #3234, 2191):

Հաղիսների ժողովածուներում հանդիպում են նաև հաղիսներ, ուր կարելի է տեսնել «ուսմա» եզրի կիրառությունը «քուլու ուսմաքին» կառույցում (3 - #3411, 4464, 4930, 4935, 4600, 4463; 4 - #1819, 1817, 1928, 408; 6 - #3120, 2422, 2374; 7 - #4285; 8 - #3669) և իր իմաստով նման է Ղուրանում հանդիպող նմանատիպ կառույցով արտահայտվող իմաստին, որը կարելի է թարգմանել որպես «յուրաքանչյուր ժողովուրդ» (1:78-87):

Հաջորդ առանձնացված խմբում կիրառվող կառույցը մույնպես հանդիպում է Ղուրանում և վերաբերում է 2:143-րդ այսքի մեկնաբանությանը (1:78-87), որտեղ «ուսմա» եզրը հանդես է գալիս «ուսմաքան վաստան» (միջնորդ ժողովուրդ) տեսքով (3 - #7185, 3269, 4373; 6 - #3048, 3049; 7 - #4376):

Երկու այլ՝ իրար որոշակի նմանություն ունեցող հաղիսներում, հետաքրքիր համատեքստում է հանդես գալիս «ուսմա» եզրը: Բանն այն է, որ այդ հաղիսներում «ուսմա» եզրը կիրառվում է կենդանական աշխարհի ներկայացուցիչների հանդեպ (Համեմատիւր Ղուրանի 6:38-րդ այսքի հետ): Առաջին դեպքում այն վերաբերում է մրջյունին (*մամ*) (3 - #2952; 4 - #5801; 5 - #4338; 7 - #3302; 8 - #5261), իսկ երկրորդ դեպքում՝ շներին (*քիլաք*) (5 - #4260; 6 - #1488, 1491; 7 - #3282; 8 - #2846): Առաջին հայացքից կարող է տարօրինակ թվալ «մամ» կիրառությունը, սակայն մեր կարծիքով այստեղ կարելի է տեսնել որոշակի տրամաբանություն: Հայտնի է, որ մրջյունները կենդանական աշխարհի այն ներկայացուցիչներն են, որոնք ապրում են կանոնակարգված համայնքներով: Մյուս կենդանիները, որոնք հիշատակվում են այս հաղիսներում, շներն են, որոնք մույնպես աչքի են ընկնում իրենց համայնքայնությամբ: Հաշվի առնելով նաև այն, որ Արաբիայի կենդանական աշխարհից այս երկու կենդանիները կարող էին հայտնի լինել Արաբիայի բնակչությանը իրենց

համայնքայնությամբ, կարելի է ասել, որ վերը նշված հաղիսների բնույթը առարկային է, իսկ «ուժմա» եզրը կիրառվում է՝ ցույց տալու համար այդ կենդանիների կանոնակարգված ներքին փոխհարաբերություններն ու համակենցությունը՝ միևնույն ժամանակ բացահայտելով ու բացատրելով «ուժմայի» էությունը:

Հաղիսների մի ստվար զանգվածում հանդիպում է «հավիլի ուժմաբուն» ձևը (3 - #6141, 4439, 4949, 3578, 2648, 7271, 798, 6426, 6590, 4273, 7094, 3658, 4275, 3048, 4867; 4 - #7162, 393, 6206, 6205, 6267, 6266, 6429, 2408, 405; 5 - #3180, 4765, 4346; 6 - #3424, 3096, 2180, 2243, 2242, 2215, 2244, 2214, 3915, 3952, 3953, 3208; 7 - #3774, 272, 3185, 1670, 4319, 64, 139, 158, 4384, 4149, 95; 8 - #2790, 4241, 4242, 4683, 4297, 4288, 4277, 4276, 4345), որը կարելի է թարգմանել որպես «այս ուժման»՝ հիմք ընդունելով այն, որ այս հաղիսներում «ուժմա» եզրը հանդես է գալիս որպես հատուկ անուն և ընկալվում է որպես առանձին միավոր՝ համայնք, իսկ «հավիլի» (այս) ցուցական դերանվան կիրառությունը հիմնավորված է դարձնում նման մոտեցումը: Աբու Դաուդ աւ-Սիջիստանին հաղորդում է մի շատ հետաքրքիր հաղիս, որը հնարավորություն է տալիս տեսնելու «ուժմա» եզրի սահմանները: Մասնավորապես, հաղիսում կարդում ենք. «... ապրում է այս ուժմայում մի ցեղ (կառում) ...» (8 - # 96): Այսինքն երևում է, որ համայնքը՝ ուժման, իր մեջ ներառում է տարբեր ցեղեր և ընդլայնում է իր սահմանները՝ ընդգրկելով մեկ ժողովրդից ավելի: Մեկ այլ հաղիսից, որը զետեղված է Մուլիմի մոտ, կարելի է տեսնել, որ քրիստոնյաներն ու հրեաները մույնպես համարվում են ուժմա (4 - #341):

Առանձին խմբում կարելի է դասել այն հաղիսները, որոնցում «ուժմա» եզրը հանդիպում է «ուժմաբուն մին» կառույցում: Մի դեպքում գործածվում է «ուժմաբուն մին մուսլիմունա» (մուսուլմանների համայնք) ձևով (4 - #2152; 5 - #1992; 6 - #1023), իսկ մյուս դեպքում՝ «ուժմաբուն մին ան-մաս» (մարդկանց համայնք) ձևով (5 - #1993), սակայն մույն տեղում նշելով, որ «մարդիկ» (ան-մաս) ձևակերպումը վերաբերվում է մուսուլմաններին: Մեկ այլ հաղիսում օգտագործվում է «ուժմաբուն մին բնեյ իսրայիլ» (իսրայելցիների համայնք) տեսքով (3 - #4384, 6728, 3235; 4 - #4999; 5 - #4300; 7 - #3315; 8 - #3795): Կասկածի տակ չդնելով այս հաղիսների իսկությունը՝ կարելի է մահ ենթադրել, որ նման կառույցների ի հայտ գալը ուղղակի կապված է ավելի ուշ շրջանի հաղորդողների հետ, քանի որ չի կարելի բացառել այն, որ հաղորդելուց նրանք կարող էին իմանալ հաղիսի մատնի ընդհանուր բովանդակությունը և չիմանալ կոֆ-կրետ բառերը, որոնցով արտահայտված է եղել այդ իմաստը: Իսկ նման պարագայում վերբաղիզացման ընթացքում նրանք օգտագործել են բառեր, որոնք իրենց ապրած պատմական ժամանակահատվածում յուրովի են ընկալվում: Մեր պարագայում դա վերաբերվում է «ուժմա» բառին, որը, ինչպես տեսնում ենք, օգտագործվում է մոտ կառույցներում, որոնք բացակայում են Ղուրանում, և իմաստային ծանրաբեռնվածության առումով ցույց է տալիս մարդկային համակենցություն ու համայնքայնություն ընդհանրապես:

Ամփոփելով մեր հետազոտությունը՝ կարելի է ասել, որ չնայած այն հանգամանքին, որ հաղիսներում հանդիպում են «ուժմա» եզրի կիրառության



